

Pako Venäjältä – suomalaisten Venäjä-dokumenttien myöhemmät vaiheet

dokumenttielokuvat, draamadokumentit, kansainväliset suhteet, suomalais-ugrilaiset kansat, Venäjä, Viena, Tšetšenia, Moskova

Jarkko Silén

jarkko.silen [a] wippies.fi

FM

Suomalaisten eri tyylisten elokuvadokumentaristien kiinnostus Venäjään alkoi hiljalleen 1980-luvulla ja varsinaiseksi buumiksi se yltyi Neuvostoliiton hajottua, kun maahan pääsi helposti kuvaamaan, ja toiminta jatkui vilkkaana 2000-luvun loppuun. Elokuvantekijät olivat kiinnostuneita erilaisista asioista rajan takana: monet sukulaiskieliä puhuvista ihmisistä ja heidän elinalueistaan, varsinkin Venäjän Karjalassa, toiset taas suurkaupunkien Pietarin ja Moskovan menosta. Tämä kiinnostus kuitenkin loppui, tai ainakin heidän aiheesta tekemänsä elokuvat lopuivat, dokumentaristien osalta hyvissä ajoin ennen Venäjän tekemää Krimin miehitystä vuonna 2014. Tähän vaikutti oletettavasti maassa tapahtunut ilmapiirin muutos, jonka dokumentaristit herkästi havaitsivat. Katsauksessa tarkastellaan suomalaisten Venäjä-dokumenttien historiallista kaarta, pääpainon ollessa vuoden 2003 jälkeisessä tilanteessa.

Johdanto

Venäjää käsittelevät suomalaiset dokumenttielokuvat tuntuivat vuosituhannen vaihteessa olevan niin yleisiä, että maan dokumenttielokuvatuotantoon suhteutettuna voitiin puhua jonkinlaisesta buumista, ellei jopa lajityypistä. Syksyllä 2003 julkaistussa *Taju kankaalle – uutta suomalaista elokuvaa paikantamassa* -artikkelikokoelmassa yritin hahmotella, mistä muutaman vuoden aikana ilmestyneessä elokuvaryppäässä oli kyse. Mikä sai elokuvantekijät ottamaan aiheensa juuri Venäjältä ja oliko ilmiöllä pidempää historiaa? Kun minua 20 vuotta myöhemmin pyydettiin kirjoittamaan kuluneiden vuosien aikana tapahtuneesta suomalaisen Venäjä-dokumenttien vaiheista, tuntui pyyntö äkkiseltään oudon erikoiselta: eihän tämmöisiä elokuvia enää tehdä!

Hiukan tarkemmin asiaa ajateltuani oli muistin, että onhan niitä tehty, mutta vähemmän ja etupäässä jakson alkupuolella. Kyse ei siis ole siitä, että suomalaiset elokuvantekijät olisivat hylänneet Venäjän koronan ja sodan takia 2020-luvulla, vaan lähtö oli tapahtunut jo hyvissä ajoin ennen Venäjän vuonna 2014 tekemää Krimin miehitystä. Elokuvaharrastajapiireissä kiinnostus venäläistä ja myös neuvostoelokuvaa kohtaan sen sijaan tuntui vielä kasvavan kohti 2010-luvun loppua.

Venäjän henkinen ilmapiiri on varmasti vaikuttanut elokuvantekijöiden halukkuuteen tehdä maassa elokuvia. Vuosituhannen vaihteessa tapahtunut Putinin valtaantulo oli tapahtunut Venäjä-dokumentti -ilmiön jo alettua. Tällä ei liene aluksi ollut kovinkaan suurta vaikutusta – juuri muuten kuin ehkä lisäämällä maan houkuttelevuutta olojen vakiinnuttua. Vaikka joitain varoittavia merkkejä alkoi näkyä juuri *Taju kankaalle* -kirjan ilmestymisen aikoihin, varsinainen käänne tapahtui suunnilleen Tallinnan vuoden 2007 Pronssisoturi-mellakoiden aikoihin. Maan kiristytvä ilmapiiri heijastui, paitsi etelänaapuriiin, myös Suomessa kärkeästä Venäjä-mielistä propagandaa esittävien ns. trollien ilmaantumisenä julkisuuteen. On huomattava, että näihin aikoihin tapahtui myös sosiaalisen median läpimurto. Trolli-ilmiö oli tuolloin kuitenkin kuitattavissa vielä ääriliikkeiden touhuiluina eikä se näkynyt vielä virallisen Venäjän toimintatavoissa. Vuonna 2008 maalle tuli uusi, vapaamielisempänä pidetty presidentti ja asiat tuntuivat etenevän ajoittaisesta kuoppaisuudesta huolimatta normaaliin suuntaan.

Venäjän tilanne näyttäytyi Suomestakin katsoen erilaiselta viimeistään, kun Putin vuonna 2011 ilmoitti pyrkivänsä kolmannelle presidenttikaudelle. Samoihin aikoihin maassa oli suuria mielenosoituksia, joita seurasi voimakas kurinpalautuskampanja. Maan suunta oli nyt ilmiselvästi jokin muu kuin totuttu demokratia. Maan sisältä katsoen kehitys kohti autoritaarisempaa ja harhaisempaa suuntaa näyttäytyy toki erilaiselta ja varhaisemmalta. Jo heti vuonna 2008 tehdyn perustuslakimuutoksen jälkeen Venäjällä arveltiin Putinin pyrkivän ehkä jo piankin presidentin paikalle, ja samana vuonna tapahtui myös hyökkäys Georgiaan.

Venäjälle sijoittuvia suomalaisia pitkiä dokumenttielokuvia on tehty kuluneen kahden vuosikymmenen aikana peräti viisi, kaikki ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Ensimmäinen, huomatuin ja arvostetun tekijänsä pääteoksiin kuuluva oli Pirjo Honkasalon *Melancholian 3 huonetta* (2004). Honkasalo oli valmistellut elokuvaansa viisi vuotta eli koko siihen asti kestäneen Putinin ajan. Vuonna 2006 nähtiin vanhan Venäjän kävijän Arto Halosen *Pavlovin koirat*. Samana

vuonna tuli Lasse Naukkarisen *Paanajärven Anni* ja vuonna 2008 Petteri Saarion ja Juha Taskisen niin ikään Vienan Karjalaa kuvaava *Sergei Verenseisauttaja*. Kun Ari Matikaisen elokuva *Russian Libertine – Venäjän vapain mies* venäläisestä kirjailijasta ja mediapersoonasta Viktor Jerofejevista ilmestyi vuonna 2012, ajat olivat selvästi jo muuttuneet. Lisäksi on syytä huomioida tunnettujen pohjoisia kansoja kuvaavien, usein Venäjälle sijoittuvien dokumenttielokuvan tekijöiden Markku Lehmuskallion ja Anastasia Lapsuin ohjaama *Sukunsa viimeinen* (2010), joka on tosipohjainen draamaelokuva kuten tekijöiden aiempi *Seitsemän laulua tundralta* (2000).

Samalla ajanjaksolla Neuvostoliittoon ja Venäjälle sijoittuvia pitkiä suomalaisia näytelmäelokuvia on neljä. Kaija Juurikkalan ohjaama lastenelokuva *Valo* (2005) sijoittuu 1900-luvun alun Venäjän Inkerinmaalle ja perustuu taiteilija Aleksanteri Ahola-Valon lapsuuden päiväkirjoihin, Klaus Härön *Miekkailija* (2015) sijoittui Neuvosto-Viroon ja Leningradiin ja AJ Annilan *Ikitie* (2017) kertoo amerikansuomalaisista 1930-luvun Neuvosto-Karjalassa. Näihin elokuvaan ei kuitenkaan kuvauksia tehty Venäjällä. Lauri Randlan osin omaelämäkerrallinen *Näkemiin Neuvostoliitto* (2020) on suomalais-virolainen tuotanto, joka kuvaa inkeriläistaustaisen perheen vaiheita 1980-luvun Neuvosto-Virossa. Se katsoo neuvostohistoriaa kuitenkin suomalaissyntyisten ohjaajien elokuvista poiketen lapsuutensa Neuvostoliitossa eläneen silmin.

Sen sijaan Juho Kuosmasen Rosa Liksom -filmatisointi *Hytti nro 6* (2021) sijoittuu junamatkalle 1990-luvulla Murmanskin radalle, missä se myös kuvattiin, kun taas kirjan tapahtumat sijoittuvat Trans-Siperian radalle. Lisäksi Lauri Törhösen nimensä mukaisesti rajalle sijoittuvaan ja suomalais-venäläisiä suhteita käsittelevään elokuvaan *Raja 1918* (2007) kuvauksia tehtiin Lenfilmillä Pietarissa, ja Miika Ullakon pienen budjetin nuorisuelokuva *Mitä meistä tuli* (2009) sisältää Pietariin sijoittuvan osajuonen, johon kuvauksia on tehty siellä ja Viipurissa. Samoin Lauri Nurksen kuvitteellista Venäjän sisäistä valtataistelua käsittelevään jännityselokuvaan *Tappajan näköinen mies* (2016) kuvauksia tehtiin myös Moskovassa.

Pyhä sota

Pirjo Honkasalon elokuva *Melancholian 3 huonetta* (2004) lähtökohta oli amerikkalaisen tuottajan toteutumattomassa dokumenttielokuvasarjassa, johon ohjaajaa pyydettiin osallistumaan yhden osan verran (Video 1). Ajatuksena oli esittää Krzysztof Kieślowskin *Kymmenen käskyä* (1988) dokumenttimuodossa ja Honkasalo ideoi kahdeksannen käskyn pohjalta sodan viholliskuvien

siirtymisen sukupolvelta toiselle tuolloin käynnissä olevassa toisessa Tšetšenian sodassa. Elokuva kuvattiin Kronstadtissa, Tšetšeniassa ja Ingušiassa. Tulenaran tilanteen vuoksi osa kuvauksista tehtiin ilman lupaa –toisin kuin suomalaiset elokuvantekijät Venäjään kuuluvilla alueilla ovat perinteisesti toimineet. Aluksi suhtautuminen elokuvantekoon oli kuvausalueilla myönteistä, mutta Yhdysvaltain vuoden 2001 terrori-iskujen jälkeen ilmapiiri muuttui merkittävästi. Kaukasiassa tilanne oli niin kireä, että kuvaajana toiminut ohjaaja lähti sinne salaa kahdestaan tuottaja Kristiina Pervilän kanssa, ja opetti tälle äänittämistä matkalla. Pois he pääsivät nipin napin turvallisuuspalvelun nenän edestä.

Video 1. Honkasalon *Melancholian 3 huonetta* (2004) -elokuvan traileri. Lähde: [Vimeo](#).

Pitkän elokuvauran tehnyt Honkasalo alkoi tehdä eri kulttuureja kuvaavia dokumentteja matkustettuaan vielä Neuvostoliiton aikana Pyhtitsan ortodoksiseen nunnaluostariin Viroon. Syntyi luostarielämää kuvaava pitkä dokumenttielokuva *Mysterion* (1991). Uskonnollinen aihepiiri on näkynyt hänen myöhemmissäkin elokuvissaan. Ohjaaja kokee uskonnollisen kuvaston tarjoavan väylän pyhään ja metafyyssiseen, joka on viimeisiä vastavoimia maailmassa vallalle päässeelle rahan mahlille.

Melancholian 3 huonetta kuvaa sodan vaikutuksia ihmisiin epäsuorasti lasten kautta. Se jakaantuu rakenteellisesti kolmeen huoneiksi kutsuttuun jaksoon. Ensimmäinen ja pisin jakso sijoittuu Pietarin edustalla Kronstadissa olevaan sotilasakatemian kadettikouluun, jossa orpoja ja muita

vähäosaisia poikia koulutetaan sotilaiksi. Hyvin samanlaista aihetta käsitteli Maria Lappalaisen *Reunalla* (2002), jossa kuvataan nuoria rikosentekijöitä erikoiskoulussa. Sotilaskoulussa kuvatun jakson harras, luostarimainen sävy muistuttaa myös Jouni Hiltusen elinkautisvankidokumenttia *Blatnoi Mir* (2001). Kadettikoulun pojat osallistuvat ortodoksiseseen jumalanpalvelukseen ja katselevat televisiosta uutisia tšetšeeniterroristien Moskovan teatterikaappauksesta lokakuussa 2002.

Toisessa, mustavalkoisessa jaksossa ollaan Groznyin raunioissa asustelevien harvojen asukkien parissa. Lapset leikkivät sotaa täälläkin. Kadulla kuvatut otokset ovat lyhyitä olosuhteista johtuen – pidempiä kaupunkinäkymiä on kuvattu kaupungista lapsia pois kuljettavan auton ikkunasta. Viimeinen jakso on kuvattu naapuritasavallassa Ingušiaassa Hadižat Gatajevan ja Malik Gatajevin pitämässä orpolasten parakkikodissa. Komeiden maisemien ja lammaspaimenidyllin keskellä sodan ahdistus ei kuitenkaan tunnu hellittävän. Televisiosta tulevat samat uutiset Moskovan panttivankidraamasta kuin Groznyissa ja Kronstadissakin.

Triptyykin muotoon tehdyssä elokuvassa kuullaan harvakseltaan Pirkko Saision kertojanaäni esittelemässä lyhyesti sen keskeiset henkilöt ja rytmittämässä kerrontaa. Kuten elokuvakriitikko John Anderson Honkasalo-kirjassaan (2014) kertoo: ”Elokuva on myös tekninen, esteettinen ja temaattinen mestariteos, hyvin konkreettisista syistä. Siinä on toistuvia ajatuksia, jotka eivät vain palvele selvää rakenteellista tarkoitusta vaan korostavat kaiken aikaa elokuvan tunteellisia ja älyllisiä väittämiä.” Honkasalon filmi on erittäin visuaalinen, nimenomaan elokuvaajan teos, jonka voi nähdä jatkavan neuvostoelokuvan perinteen elokuvallisuutta. Laajasti kansainvälistä huomiota herättänyttä elokuvaa ei ole nähty Venäjällä kuin pari kertaa Pietarissa: vuonna 2011 Suomen Pietarin instituutin Katse Suomesta -esityssarjassa ja vuonna 2019 Message to Man -festivaalin erikoisnäytöksessä.

Elokuvalla on tunnetuksi tullut jälkinäytös myös todellisessa elämässä, sillä vallan vaihduttua Tšetšeniassa Hadižat Gatajeva ja Malik Gatajev joutuivat lähtemään maasta. He pääsivät Liettuaan ja perustivat sinne orpokodin sekä saivat lopulta tuomion ”kotidespotismista” epäselvissä olosuhteissa. He päätyivät lopulta pakolaisina Suomeen, jossa elävät edelleen. Pirjo Honkasalon mukaan dokumentintekijällä on vastuuta kuvaamistaan tavallisista ihmisistä ja hän avusti Gatajevejä parin vuoden ajan. Tällä kertaa eivät vain elokuvantekijät ylittäneet rajaa kohdetta etsiessään, vaan kohde seurasi rajan yli heidän perässään.

Possujuoksu

Arto Halosen *Pavlovin koirien* (2006) päähenkilö on tunnettu tapahtumajärjestäjä Sergei Knjazev. Hän perusti yökerhon Moskovaan 1999, Knjazevin ohjelmatoimiston vuonna 2001 ja vuonna 2005 tapahtumajohtajakoulun, jossa hän ainakin vielä korona-aikana vuonna 2020 on järjestänyt verkkoluentoja. Knjazev opiskeli kotikaupunkinsa Novosibirskin yliopistossa 1990-luvulla historiaa ja psykologiaa ja jatkoi opintojaan Tanskassa. Halonen oli Venäjällä kuvannut aiemmin puolituntisen dokumenttielokuvan *Veren perintö* (1993), joka kertoo Venäjän Karjalassa asuvasta, lumimiesten kanssa seurusteleavasta lehtimiehestä.

Knjazevin ominta alaa ovat torakoiden ja porsaiden juoksukilpailut. Eläinten koulutuksessa hän väitteensä mukaan hyödyntää nobelisti ja fysiologi Ivan Pavlovin menetelmiä. Porsaiden kilpajuoksut valittiin 2004 Moskovassa vuoden tapahtumaksi. *Pavlovin koirien* alussa kuullaan presidentinvaalien tuloksia – Putin on valittu toiselle presidenttikaudelleen saman kevään vaaleissa. Vaalien jälkeisenä yönä Kremlin vieressä olevan näyttelyhalli Maneesin palo tallentui elokuvaan. Knjazev järjesti myös luksushäitä ja muita yksityisiä tapahtumia jopa Putinin lähipiirille. Elokuvaan on tapahtumista valittu selvästi rajattu valikoima, kuten rikkaille tarkoitetut selviytymisleikit Moskovon kaduilla ja kumiluodeilla käydyt kaksintaistelut.

Osan kouluajastaan vilkas Knjazev vietti koulukodissa, jossa keksi uhkarohkeita pelejä, kuten kerjäämis- ja varastuskilpailun, jonka voittaja on suurimman rahamäärän kanssa palaava. Niitä hän järjestää nyt varsin korkeasta hinnasta rikkaille tai ainakin keskiluokkaisille asiakkailleen, jotka hänen mukaansa ehdollistuvat arvostamaan asemaansa kokemuksen jälkeen. Myös pelkkä metromatka riittää monelle johtavassa asemassa olevalle äärikokemukseksi. Koulukodin jälkeen Knjazev palasi tavalliseen kouluun ja niinpä toisista hänen koulutovereistaan tuli liikemaailman, toisista alamaailman johtajia. Tämä selittää varmasti pitkälti paitsi hänelle mahdollistunutta uraa, myös hänen henkilöpsykologiaansa. Joukkojen manipulointi kuuluu myös hänen keinovalikoimiinsa: firman juhlista voi tehdä ylävireisemmät sijoittamalla palkattuja hengennostattajia joukkoon.

Vaikka Halonen on pitkin uraansa osoittanut kiinnostusta ääri-ilmiöihin, mihin Venäjä kohteena ylipäättäänkin hyvin sopii, hänen elokuvansa ovat hänen tyylilleen uskollisesti vähäeleisiä. Kertojanääntä ei käytetä eivätkä yksittäiset kuvat ole raflaavia. Hän on myös tunnettu

näytelmäelokuvan keinojen käytöstä dokumenttielokuvissaan ja voikin arvella, että osa *Pavlovin koirien* kohtauksista on lavastettu tai ainakin järjestetty: vaikkapa kerjäämispelin kuvaamista metroasemalla olisi ollut muuten vaikea toteuttaa. Sosiaalinen vastuu ja vaikuttamisen halu näkyvät hänen tässäkin elokuvassaan rivien välistä kommentointina.

Heinäkuussa 2020, kun Venäjän perustuslain muutos oli mahdollistanut Putinin jatkamisen presidenttinä vuoteen 2036, monarkian palauttaminen Venäjälle oli Knjazevin mukaan tosiasiallista. Hän muisteli firmansa some-sivulla PR-operaatiotaan vuonna 2002, jolloin Venäjällä leijaili vielä 1990-luvun henkeä. Korutaiteen akatemia halusi, että sen jakama palkinto saisi huomiota lehdistössä. Käytäntönä oli kuitenkin, että tällaisista nk. mainosjutuista piti maksaa huomattavasti toimittajille. Knjazevin toimisto sen sijaan otti tehtävän akatemialta vastaan halvemmalla ja kytki palkinnonjaon Putinin 50-vuotispäiviin.

Knjazevin väitteen mukaan tehtiin vain kullattu alumiinikopio Monomahin kruunusta, jolla tsaarit livana Julmasta lähtien oli kruunattu, väitettiin sen syntymäpäivämäärään sopivasti täyttävän 500 vuotta, vaikka se ilmeisesti on aika lailla vanhempi, ja levitettiin tiedotetta, että kruunu annetaan presidentille syntymäpäivälahjaksi. Monarkin kruunun lahjoittamisesta vaaleilla valitulle presidentille syntyi valtava, ulkomaille ulottuva kohu, jota jo toimeksiantajatkin pelästyivät. Lopputuloksena oli huikea palkintojenjakoshow ja maininta kruunusta lahjaluettelossa, vaikka lahjoituksen kohde painostettiin vaihtamaan muuksi kuin presidentiksi.

Kuusivuotissuunnitelma

Pitkän linjan dokumenttielokuvan tekijä Lasse Naukkarinen matkusti elokuvaa *Paanajärven Anni* (2006) tehdessään Vienan Karjalaan, jossa viimeisen perinteisen vienalaiskylän, Paanajärven kohtalosta käytiin kamppailua (Kuva 1). Jo neuvostoaikana tehty Valkeakosken vesivoimalasuunnitelma Kemijoen patoineen olisi jättänyt kylän veden alle – niin kuin kävi Usmanan kylälle 1960-luvulla. Suunnitelmaa ei ole kuitenkaan koskaan toteutettu, vaikka sitä on vielä tällä vuosituhanella vaadittu. Osaltaan vaikutusta tähän saattaa olla kylää tukeneilla suomalaisilla tahoilla ja jopa Naukkarisen kansainvälisesti huomattavalla elokuvalla. Sen nimihenkilö on kylän keskeinen hahmo, entinen opettaja Anni Popova (1928–2011). Mieleen nousee väistämättä Elem Klimovin fiktiivinen, mutta Ust-Ilimskin vesivoimalaitoksen padon rakentamisen todellisiin seurauksiin 1970-luvulla perustuva Valentin Rasputin -filmatisointi *Jäähyväiset*

Matjoralle (Proštšanie s Matjoroj, NL 1983), joka kertoo patohankkeen vastustamisesta siperialaisen Angarajoen saaren kylässä.

Kuva 1. Paanajärven Anni haluaa pelastaa vienalaisen elämäntavan. Lähde: [IMDB](#).

Lasse Naukkarinen oli 2000-luvulla jo Venäjän Karjalassa kuvatus dokumenttielokuvan veteraani, sillä hän onnistui kuvaamaan siellä *Sukupolvien muisti* -television dokumenttisarjan (1985–1986) juuri ennen perestroikan aikaa kesällä 1984. Kuvausluvut olivat tuolloin monimutkaisen byrokratian takana. Ilmeisesti myös korruptiotaitoja ja varmaan Kekkostakin olisi kaivattu, mutta apua pyydettiin monilta neuvostosuhteita omaavilta suomalaistahoilta Taisto Sinisalosta lähtien. Tulevalla Kalevalan juhlavuodella oli merkittävä osuus hankkeen läpimenoissa. Kuvattua saatiin niin paljon materiaalia, että yksiosaiseksi suunnitellusta dokumentista tuli kolmiosainen ja siitä järjestettiin seuraavana vuonna perestroikan tultua elokuvaesityksiä Neuvosto-Karjalassa jopa paikoissa, joihin kuvauslupaa ei oltu edellisvuonna saatu.

Seuraavan kerran Naukkarinen oli Venäjän Karjalassa Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen ja tuloksena vuosina 1994–1995 tehdyistä kuvauksista oli dokumenttielokuva *Koiranpolkuja* (1995). Elokuvan päähenkilö Timo Lesonen oli elänyt vaiherikkaan elämän, jonka yksityiskohdat tuntuvat pakenevan tarkkaa dokumentointia, vaikka sanottavansa saa sanoa isäänsä petturina pitävä tytärkin. Lesonen oli talvisodassa ollut puna-armeijan tulkkina, paennut Raatteen tien motista ja jäänyt suomalaisten vangiksi. Tämän jälkeen hän palveli suomalaisten Heimopataljoonassa, mikä

tarkoitti sodan jälkeen parinkymmenen vuoden reissua vankileirille ja karkotusta. Jälkimmäisestä hänellä ei ilmeisesti ollut erityisen kiire takaisin perheensä pariin, mutta tuntiessaan loppunsa jossain vaiheessa lähenevän, hän muutti takaisin Vienan Karjalaan Venehjärven kylään vuonna 1990 erakoksi. Timo Lesonen kuoli juuri ennen elokuvan kuvausten päättymistä. Tällöin kylään oli palannut jo muitakin Lesosia.

Paanajärven Anni on Lasse Naukkarisen tuotannossa keskeinen elokuva jo parin tunnin pituutensa johdosta. Elokuvan taustalta oli vahvasti toisena käsikirjoittajana toiminut ja keskeisesti kuvassa näkyvä Juminkeko-säätiön puheenjohtaja Markku Nieminen, joka jo vuonna 1994 oli käynyt Paanajärven kylässä. Juminkeko-säätiö perustettiin vuonna 2000 vuonna 1985 perustetun kulttuurilaitos Kuhmon Kulttuurikornitsan työn jatkajaksi. Vuonna 1999 uuden Kalevalan juhluvuonna Kuhmoon valmistui kulttuurikeskus Juminkeko. Myös Lasse Naukkarinen on toiminut säätiön hallituksessa pitkään sen perustamisesta lähtien. Säätiön ja sen edeltäjän tehtävänä on ylläpitää Kalevalaan liittyvää kulttuuriperinnettä ja esitellä Suomessa karjalaista kulttuuria. Aluksi toiminta oli osa ystävyysseuratoimintaa, mutta Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen se laajeni. Vienan runokyläin kulttuurin pelastustyön pitkäaikainen elvytyshanke oli sen seurauksena aloitettu 1990-luvulla.

Ensimmäiset kuvaukset elokuvaan tehtiin jo vuonna 1999 ja viimeiset kesällä 2005. Siinä seurataan elokuvan todellisen päähenkilön, Markku Niemisen hyvin konkreettisesti johtamaa kylän elvytystyötä. Hän valaa tulevaisuuden uskoa kylän asukkaisiin ja välittää viranomaisilta tietoja voimalahankkeen lopahtamisesta. Hän johtaa kylän sahan käynnistystöitä ja kannustaa nuoria miehiä rakentamaan talkoilla uudet talot vanhoille talonpaikoille sekä patistelee heitä perustamaan perheen ja jatkamaan sukuaan. Kyläläisille tehdään lahjaksi veneet perinteisellä tekniikalla, mutta niiden jakojärjestys herättää hiukan närää kylällä. Säätiö hankkii myös perinteisen vienalaistalon, jota aletaan entistää. Kylään saadaan hevonen ja säätiöltä traktorikin. Koko touhu muistuttaakin hämmäntävästi neuvostovallan vakiintumista aikoinaan alueelle, vaikka visio on erilainen. Nyt klubitalo muutetaan kirkoksi.

Lasse Naukkarisen tyyli on konstailematon ja kikkailemattoman koruton, vaikka hän joskus kauniita maisemaotoksia vilauttaakin. Joissain nimihenkilön haastatteluotoksissa kuuluvat myös ohjaajan esittämät kysymykset. Varsinaisesti elokuvatekniikkaa ei kuvassa nähdä toisin kuin joissain Naukkarisen elokuvissa, jotka eivät pyri peittelemään tekoprosessiaan ja elokuvaaluonnettaan.

Markku Niemisen ja kyläläisten lisäksi elokuvassa nähdään inkerinsuomalainen, sodan jälkeen evakosta Karjalaan muuttanut runoilija Armas Mišin (1935-2018) sekä pohjoisen puuarkkitehtuurin asiantuntija, akateemikko Vjatšeslav Orfinski.

Seurantadokumentti esittää kuuden vuoden aikana tapahtuneen kehityksen, joka huipentuu Anni Popovan tyttärenpojan perustamaan perheeseen ja kuvaan nuoresta neljännen sukupolven edustajasta. Vaikka elokuvan voi nähdä myös toistavan klassisen western-elokuvan juonen yksinäisestä sankarista, joka saapuu yhteisöön, pelastaa sen ja poistuu sitten eleettömästi, tulee siitä pikemminkin mieleen neuvostopropaganda ja ehkä eastern-elokuvat, joissa yksinäinen sankari on neuvostovallan ensimmäinen yhteisöön saapunut edustaja. Elokuva tuntuu olevan jollain tasolla näistä miellelyhtymistä tietoinen, ikään kuin hiukan silmää iskien.

Pässijuhla

Juha Taskisen ja Petteri Saarion elokuva *Sergei Verenseisauttaja* (2008) kertoo synnyinseudulleen Vienan Karjalan Venehjärven kylään takaisin Neuvostoliiton hajoamisen aikana 1991 Vuokkiniemeltä muuttaneen Lesosen perheen kolmen sukupolven elämäntavasta (Kuva 2). *Sergei Verenseisauttaja* on kuvattu kylässä vuosina 2003–2007, pääosin kesäisin. Ollaan siis samassa kylässä kuin Lasse Naukkarinen elokuvassa *Koiranpolkuja*, mutta vuosikymmentä myöhemmin. Taskisen ja Saarion elokuvassa keskeisenä esiintyvä Santeri Lesonen oli vielä Vuokkiniemen kyläpäällikkönä vuonna 1990 kun hän esitteli *Koiranpoluissa* haastattelut tehneelle Markku Niemiselle Timo Lesosen. Nieminen puolestaan oli ehdottanut Timo Lesosta dokumentin aiheeksi Naukkariselle vuonna 1993, kun hänet omat elokuvasuunnitelmansa eivät edenneet.

Kuva 2. Venehjärven Sergei on perinyt sukunsa kykyjä. Lähde: [IMDB](#).

Venejärvi on yksi niin sanotuista Vienan runokylistä, joista kerätyllä kansanperinteellä oli merkittävä sija Kalevalan synnylle. Kylässä vieraili 1836 runoja kerännyt opiskelija Juhana Cajan ja hänen keräelmänsä olivat Kalevalan toista painosta koostavan Elias Lönnrotin käytössä. Vienankarjalaiseen tapaan Venehjärvi on ollut pääasiassa yhden suvun, Lesosten vuosisatoja asuttama. Kylä evakuoitiin toisen maailmansodan aikana ja asukkaat hajaantuivat aina Uralille asti.

Sodan jälkeen kylä elpyi, mutta 1960-luvulla se katsottiin elinkelvottomaksi, kaupat lopetettiin ja asukkaat muuttivat pois usein talonsa mukaan ottaen. Santeri Lesonen oli tuolloin nelivuotias. Kylässä, jossa oli yli 200 asukasta 1800-luvulla, asui vuonna 2003 ympärivuotisesti 7 ihmistä. Vuonna 2007 Santerin isän Sulo Lesosen kuoleman jälkeen siellä oli enää Santeri ja hänen vaimonsa Nina Lesonen, ja tilanne on jatkunut samana 2020-luvulla. Elokuvasa kolmatta sukupolvea edustanut poika Sergei muuttaa sen lopussa työn perässä Kostamukseen.

Läheskään kaikkea tätä elokuva ei kerro ja kertomastaankin suurimman osan vasta lopputeksteissä. *Sergei Verenseisauttaja* pyrkii olemaan puhdas seurantadokumentti, jopa nk. suoran elokuvan perillinen. Se ei esittele kohdettaan, vaan henkilöt ja miljöö tulevat tutuiksi

vähitellen. Vaikka myös kuvauksesta vastaavien ohjaajien otokset ovat visuaalisesti harkittuja ja kauniita, elokuvallisia keinoja ei nosteta etualalle. Kertojanaani ei tällaiseen elokuvantekotapaan kuulu, mutta musiikkia on jonkin verran käytetty.

Lesokset tekevät perinteisiä käsitöitä, metsästävät ja kalastavat. Heidät nähdään myös niin arkisen ruokapöydän ääressä ja saunomassa kuin uskonnollisissa juhlatilaisuuksissa. Uskontoa edustaa sekä ortodoksisuus että siihen liitetyt mutta vanhempaa perua olevasta kansanperinteestä kotoisin olevat juhlat kuten kylän perinnettä edustava pässijuhla, jossa lähiseudun miehet suorittavat uhrin teurastamalla ja syövät keskenään pässin. Santeri Lesonen on tunnettu vienälaisen kansanperinteen ylläpitäjä. Hänen esi-isissään on tunnettuja tietäjiä ja karhunkaatajia, joilta 1800-luvun myöhemmässä vaiheessa kerättiin perinnettä, etenkin loitsuja ja taikoja. Santerin poika Sergei osoittaa perineensä suvun kykyjä, kun hänen lukemansa verenseisautusloitsu tepsii heti puukolla vuolennassa tulleeseen haavaan.

Sergei Verenseisauttaja on kerronnaltaan omalla tavallaan haastava elokuva. Se on varsin pitkä ja hidasliikkeinen kuin elämä Vienassa. Vaikka kuvaan yhdessä vaiheessa ilmestyvät myös moottoripyörät ja traktorit, näyttää Lesosen perhe enimmäkseen elävän lähes omavaraistaloudessa 1800-luvun tekniikoiden varassa. Kuvattavaa on ilmeisesti aika lailla rajattu tästä näkökulmasta. Kohtaamista elokuvantekijöiden kanssa ei esitetä edes epäsuorasti vaan kamera tallentaa heidän toimiaan itsetiedottomaksi naamioituna. Elämän kierokulku näkyy asioiden toistumisena. Elokuva haastaa katsojan ottamaan selvää kuvatuista asioista – ellei tausta ole hänelle jo ennestään tuttu, mikä sekin on ilmeisenä oletuksena elokuvassa. Se edustaa myös antropologista elokuvaa ja pyrkii sisäänrakennetussa karelianismissaan tallentamaan pitkän perinteen viimeisiltä näyttäviä aikoja samaan tapaan kuin runonkerääjät ajattelivat aikoinaan.

Viimeinen Vera

Markku Lehmuskallion ja Anastasia Lapsuin *Sukunsa viimeinen* (2010) on tavallaan jatkoa elokuvalle *Seitsemän laulua tundralta* (2000). Neuvostoliiton 1960-luvulle tositapahtumiin perustuva alkuperäisaihe oli mukana Anastasia Lapsuin radio-ohjelmassa jo 1980-luvulla. Aihe ei kuitenkaan mahtunut mukaan Lapsuin omia kokemuksia ja tuntemilleen ihmisille tapahtuneita asioita näyteltyinä kuvaavaan *Seitsemän laulua tundralta* -elokuvaan vaan sai käsittelynsä elokuvassa *Sukunsa viimeinen*. Lapsui vietti kaksoiselämää lapsuudessaan: venäläistä elämää lukukausien aikana koulussa ja nenetsien elämää lomilla tundran luonnossa ja sen pyhillä paikoilla.

Anastasia Lapsui on entinen radiotoimittaja ja Jamalin nenetsi, joka on asunut Suomessa vuodesta 1993.

Kumpikaan elokuva ei siis periaatteessa ole dokumentti vaan näytelmäelokuva, jossa amatöörinäyttelijät kokevat esittävänsä historiaansa. Neneitseillä ei ole ammattiteatteria eikä oikein fiktionkaan käsitettä eurooppalaisessa mielessä. Lehmuskallion ja Lapsuin mainitut elokuvat muistuttavat näin Robert J. Flahertyn mykkäelokuvia, joissa alkuperäiskansojen jäsenet esittävät ohjattua tarinaa, mutta joita silti on pidetty dokumenttielokuvan klassikoina. Erona on kuitenkin, että Lehmuskallion ja Lapsuin elokuvissa tarinat, folkloristiikan termein lähinnä kokemuskertomukset, ovat alkuperäisemmin kuvatululta kansalta peräisin. Näin ollen niitä voi hyvin pitää syvemmissä määrin myös dokumenttaarisina elokuvina. Elokuvan keskeiset henkilöt osoittavat välikommenttinsa myös suoraan katsojalle.

Elokuvan päähenkilö on Jamalin niemimaalla asuva nenetsityttö Neko, jota venäläiset kouluviranomaiset tulevat hakemaan koulukotiin. Tytön isoäiti vastustaa kouluun menoa, mutta mentävä sinne on, kun Lenin on käskennyt opiskelemaan. Hänen äitinsä on tavoiltaan venäläistynyt pitkällä sairaalareissulla ja niin Nekollekin käy lopulta, vaikka alku kielitaidottomana koulussa on hankalaa. Nenetsien yhteiskunta koostuu perinteisesti isälinjaisista klaaneista, ja Neko on Vera-klaaninsa viimeisen miehen tytär. Isä on šamaani, joka haluaisi siihen kykyjä osoittavan tyttärensä jatkavan perinnettä. Asetelma on siis hyvin samanlainen kuin *Sergei Verenseisauttajassa*. Poikkeuksellista perinteeseen nähden olisi šamaaniuden siirtyminen tyttärelle.

Venäläisen opettajan mielestä Neko ei ole kaunis nimi ja hän antaa tälle uuden nimen Nadežda eli toivo, kutsumanimenä Nadja, kun taas Vera on venäjäksi usko. Tähän vastakohtaan kiteytyy tarinan jännite: Neko joutuu luopumaan uskostaan ja nimestään, mitä nenetsit pitävät ihmiselle hengenvaarallisena, ja muuttumaan tulevaisuuden toivoa edustavaksi pikkupioneeriksi. Kuten aikanaan elokuva-arviossa kirjoitin: ”Parasta Lehmuskallion ja Lapsuin elokuvassa on jälleen sen kyky tavoittaa amatöörinäyttelijöiden avulla ihmisenä olemisen kokemuksen yleisiä piirteitä ajassa ja maailmassa, joka katsojille voi olla hyvinkin vieras.”

Peliä ääriolosuhteissa

Ari Matikaisen dokumentti *Russian Libertine – Venäjän vapain mies* ilmestyi teattereihin samalla viikolla toukokuussa 2012, kun Vladimir Putin aloitti kolmannen presidenttikautensa (Video 2).

Venäjä oli nyt konkreettisesti käännekohtassa. Venäjän duuman vaalien jälkeinen mielenosoitusliike oli alkanut joulukuussa 2011 ja jatkui vuoden 2013 kevääseen. Kesäkuussa 2012 laitettiin mielenosoituksiin osallistumisesta säädettiin kovempia rangaistuksia osana laajempaa kurinpalautuskampanjaa.

Elokuvassa Viktor Jerofejev pääasiassa analysoi venäläisen yhteiskunnan toimintatapaa sitä ulkopuolelta hämmästyneenä katseleville. Tähän hänellä on persoonallisuutensa ja ulkomailla asumisensa vuoksi hyvät edellytykset. Hän selittää, miten sellaiset ilmiöt kuin oligarkit ja lahjonta pitävät yllä yhteiskuntaa niin, ettei se ole heti romahtamassa, vaikka ulkopuoliselta siltä näyttäisikin. Analyttisyyteen yhdistyy satiirinen ote ja niinpä Jerofejev lyhyesti itseään esitellessään toteaa, että hänen lapsuutensa osui Stalinin loppuvuosiin ja se oli onnellinen.

Video 2. Russian Libertine – Venäjän vapain mies -dokumentin traileri (2012). Lähde: [YouTube](#).

Viktor Jerofejevin vanhemmat kuuluivat neuvostoyhteiskunnan yläkerrokseen ja työskentelivät ulkoministeriössä. Isä työskenteli Molotovin avustajana, toimi sitten diplomaattina Pariisissa ja Afrikassa sekä Unescon varapääjohtajana, jolloin hän Jerofejevin mukaan muuttui neuvostoihmisestä kansainväliseksi virkamieheksi ja menetti kosketuksensa Neuvostoliittoon. Isän ura kärsi huomattavasti pojan julkaistua epävirallisen kirjallisuusantologian 1970-luvun lopussa. Viktor Jerofejev kutsuu toimintaansa sosiaalisesti isänmurhaksi. Elokuvassa ääneen pääsee myös taidehistorioitsijaveli Andrei, joka sai Saharov-keskukseen kuratoimastaan *Kielletty taide – 2006* -

näyttelystä syytteen uskonnon ja valtion loukkaamisesta 2000-luvulla, sekä tämän vanha ystävä, kirjailija Vladimir Sorokin.

Sorokinin ja Jerofejevin kirjat ovat pitkään herättäneet laajasti pahennusta yhä konservatiivisemmaksi kääntyvässä yhteiskunnassa. Kampanjoita heitä vastaan ovat järjestäneet myös Putin-nuoret. Vladimir Sorokinin edustaa postmodernismia, ja Jerofejevin mukaan juuri postmodernismi ja sots-art -taidesuuntaus tekivät sosialistisesta realismista naurunalaista, jolloin se liukeni nopeasti pois. Toisinajattelijoiden, kuten Jerofejevin, edustama vastakulttuuri ei sitä onnistunut aikanaan hävittämään.

Viktor Jerofejevin mukaan Venäjän väkivaltakoneisto on läpinäkyvä ja luotu sellaisia tekoja varten, jotka herättävät lännessä inhoa. Nämä teot ovat pelottelua, joiden hienostuneisuus on siinä, että ne pilkkaavat törkeästi inhimillisiä arvoja, joihin sivilisaatio perustuu – ne sopivat kuin jalka paskaan, kuten tapana oli sanoa. Kirjailija ilmoittaa sarkastisesti myös ihailevansa venäläisten kykyä tuhota maineensa. Vaikka Jerofejev onkin tunnettu suorapuheisuudestaan ja rohkeudestaan, hän valitsee sanansa selvästi huolella niin tässä elokuvassa kuin myöhemmissä haastatteluissaan. Kymmenen vuoden päästä Venäjä voi olla todella pahassa jamassa, Jerofejev aprikoi. Keväällä 2022 hänkin siirtyi Saksaan, Suomen kautta piipahdettuaan.

Ari Matikaisen elokuva ei ole varsinainen taiteilijamuotokuva vaan pikemminkin luento venäläisestä mielenmaisemasta. Visuaalisesti se on näyttävä. Kirjailijan monologit lipuvat verkkään ja välillä näytetään etuoikeutetun neuvostoperheen yksityisiä valokuvia ja kaitafilmejä. Häkellyttäviä pätkiä venäläisistä television keskusteluohjelmista, joissa kirjailija on mukana, on otettu havainnollistamaan hänen sanomisiaan ja niiden vastaanottoa konservatiivien taholla. Keskustelukulttuuria kuvaa se, että juontaja liikkuu kuin erotuomari nyrkkeilykehässä, ja vastaväittäjä uhkaa konkreettisesti Jerofejevin henkeä sanoessaan, että tämä lähetetään samaan paikkaan kuin Hitler ja Göbbels. Vastustaja myös julistaa Stalinin aikaisten vainojen vielä palaavan ja antaa ymmärtää sen olevan suotavaa. Ennen kaikkea elokuvassa näytetään kuitenkin moskovalaisia arjessa: ihmisiä kävelyllä, nuoria diskossa, sotaveteraaneja prenikoineen, lopuksi myös mielenosoituksia. Läpi elokuvan nähdään sitä rytmittämässä paljon yöllisiä kaupunkinäkömiä. Tällaisena se on toistaiseksi viimeinen oikea suomalainen Venäjä-dokumentti, ja sen sävyissä on paljon asiaankuuluvaa haikeutta.

Lyhytelokuvia ja televisiodokumentteja rajan takaa

Suomalaisten dokumenttielokuvan 2000-luvun loppuun jatkunut, mutta siihen kokolailla päättynyt epämääräisen nostalginen kiinnostus tuolloin vielä jotenkin romantisoituun ja aina painavan todellisuuskokemuksen antavaan Venäjään ilmenee hyvin kahdessa kymmenminuuttisessa lyhytelokuvassa, jotka jatkavat sellaista Venäjän havainnointitapaa, johon *Taju kankaalle* -artikkeli ajallisesti jäi Selma Vilhusen lyhytdokumentti *Minun pikku elefanttini* (2003) -elokuvan kohdalla, vaikka nyt ollaankin liikkeellä henkilökohtaisemmin painotuksin. Reetta Aallon *Durotshka* (2004) palaa ohjaajansa 1990-luvun loppupuolen opiskelukaupunkiin Pietariin, jonne hän muutti 19-vuotiaana saadakseen lisää kokemuksia ja asui vallatussa taiteilijakommuunissa. Elokuvassa muistellaan edesmennyttä venäläistä kommuunikaveria.

Iris Olssonin *Unien välissä* (2009) ollaan suomalaisen Venäjä-romantiikan toisessa keskeispaikassa, Trans-Siperian junan vaunussa, jossa tutkaillaan kanssamatkustajien unia ja niiden toteutumista. Jouni Hiltunen puolestaan teki Baikalin-Amurin radan rakentamisen historiasta pitkän dokumenttielokuvan *BAM* (2007) arkistodokumenttien ja ilmeisesti Virossa tehtyjen radan rakentajien haastattelujen keinoin.

Kimmo Yläkkään *Jono* (2005) on niin ikään lyhyt dokumenttielokuva, joka on kuvattu Suomen ja Venäjän rajalla Vaalimaalla, jossa rekat jonottavat pääsyä rajan yli. Elokuva on tuotettu osana Toinen Suomi -projektia, joka oli YLE TV2:n Dokumenttiprojektin ja AVEKin yhteinen tuotanto- ja koulutusohjelma. Vaikka rajaa pidemmälle ei päästäkään, osoittaa elokuva konkreettisesti Venäjän aseman Suomen toiseutena. Samoin rajalle asti pääsi tässä vaiheessa *Russian Libertinen* ohjaaja Ari Matikainen dokumentissaan *Zavtra* (2004) -elokuvassa suomalaisuudesta ja venäläisyydestä ja avustussäkkien matkasta.

Huomattavasti kauemmaksi päässyt muusikko ja monien lyhytdokumenttielokuvien tekijä Esa Nissi seurasi petroskoilaisen Santtu Karhu ja Talvisovat -yhtyeen kiertueetta Aunuksen Karjalassa ja tuloksena oli puolituntinen dokumentti *Santtu Karhu – livvin kielellä* (2005). Elokuva on jatkumoa sille jo perestroika-aikana alkaneelle suomalaisen rock-väen kiinnostukselle rajan toispuoleiseen rock-kulttuuriin, joka elokuvan puolella aiemmin oli ilmennyt Mikko Keinosen ja Henrik Niinimäen Juri Ševtšuk -dokumentissa *Pietarin musta koira* (2000) ja Rostislav Aallon ohjaamassa *Cleaning Women* -dokumentissa *Cleaning Up!* (2001).

Veden alle Stalinin aikaisen, vankityövoimalla toteutetun voimalatyömaan seurauksena jääneestä kaupungista kertoi Marja Pensalan (1944–2015) työleirimuisteluksiin keskittynyt *Sielunpimennys* (2000). Sen aihe oli siis saman tapainen kuin Lasse Naukkarisen myöhemmässä *Paanajärven Annissa*. Hänen seuraavat kaksi viimeistä elokuvaansaakin ottivat aiheensa rajan takaa. *Punainen raketti* (2004) on kokeellinen dokumenttielokuva, joka yhdistelee uutta ja vanhaa materiaalia. Se kertoo edeltäjänsä tavoin ohjaajansa näkemyksen pääasiassa Neuvostoliiton historiasta tekemättä kuitenkaan suurempaa eroa seuraavaan Venäjän aikaan. Yleisradion Dokumenttiprojektille tehty *Volga – venäläinen joki* (2009) seuraa Venäjän kansallisjoeksi nimettyä Volgaa ja sen varren ihmisiä ja maisemia. Jälleen keskeistä on myös matka Venäjän ja Neuvostoliiton historiaan, joka vaikuttaa nykypäivään, vaikka tätä ei ole aina helposti siinä havaittavissa.

Sergei Verenseisauttajan tekijä, suomalaista järviluontoa kuvaavista dokumenttielokuvistaan tunnettu Juha Taskinen puolestaan kävi Vienenmeren rannoilla asti 2000-luvulla ja tuloksena oli puolituntinen televisiodokumentti *Muksalman pieni ihme* (2009), joka seuraa kesän aikana Jura-poikaa auttamassa isäänsä ja isovanhempiaan merilevän kerääjien prikaatin töissä. Itärajan toisella puolella hän on käynyt kuvaamassa jo 1990-luvun alussa ja tuloksena oli lyhytdokumentti *Laatokka* (1993). Petteri Saario ja Juha Taskinen olivat myös käyneet Vienen Paanajärvellä tehdessään *Minne hepo, sinne reki* -dokumenttia vuonna 2001.

Ympyrät sulkeutuvat

Suomalaisen Venäjä-dokumentin 2000-luku oli siis vilkasta aikaa ja silloin syntyi runsaasti dokumenttielokuvia ja televisiotuotantoja, jotka eri tavoin kuvasivat Venäjää. Useimmiten oltiin kuitenkin Suomen lähialueilla tai ainakin suomalais-ugrialaisten parissa. 2010-luvulla tahti ei jatkunut samana ja pian se pysähtyi kokonaan. Anastasia Lapsuin ja Markku Lehmuskallion kalliomaalauksista kertovaan elokuvaan *Yksitoista ihmisen kuvaa* (2012) oli kuvauksia vielä tehty myös Venäjällä. Muuten parin vuosikymmenellä tehdyn työn sävy on aivan toinen kuin vaikkapa suomalaisten dokumentaristien pohjimmiltaan lutuisessa Venäjän Karjala -kuvassa.

Moskovan Elokuvainstituutissa dokumenttielokuvaohjausta neuvostoaikana opiskellut Jari Kokko, joka oli mm. tehnyt Neuvostoliitossa opiskelleiden muisteluksista pitkän dokumenttielokuvan *Elinkautiset* (2004), kuvasi ns. Putin-nuorten telttaleiriä Seliger-järvellä

puolituntisessa ja monta televisioesitystä saaneessa dokumentissa *Rakastan sinua kyyneliin* (2012). Elokuvasa kuvastuu pitkän Venäjä-kokemuksen omaavan tekijän hämmennys maan ilmapiiristä. Maria Lappalaisen *Reunalla* (2002) -elokuvassa kuvaajana toiminut Leena Kilpeläinen ohjasi dokumentin *Sokurovin ääni* (2014) venäläisestä elokuvaohjaajasta Aleksandr Sokurovistä ja kävi tekemässä haastatteluja ohjaajan kotikaupungissa Pietarissa.

Selma Vilhusen pitkässä elokuvassa *Laulu* (2014) on joitain kuvauksia tehty myös rajan toisella puolella Vienan Karjalan Haikolan kylässä, mutta muuten vienalaisen runonlaulun viimeistä suullisesta perinteestä oppinutta laulajaa Jussi Huovista kuvaava dokumenttielokuva on kuvattu Suomessa, koska Huovien on syntynyt Hietajärven kylässä, joka on toinen Suomussalmen ja koko Suomen kahdesta Vienan Karjalan runokylästä. Tätä lähemmäksi Venäjää ei oikeastaan voi mennä siellä käymättä, ei edes raja-asemille Venäjä-kuvauksessaan päätyneissä elokuvissa kuten *Jono, Zavtra* ja *Raja 1918*.

Venäjän tekemän Krimin valtauksen jälkeen Ville Haapasalo oli lähes ainoa suomalainen, joka jatkoi dokumentaarisen tyylin kuvausmatkoja maahan. Johannes ja Markku Lehmuskallion *Anerca – elämän hengitys* (2020) käyttää hyödykseen lähinnä jo aiempia elokuvia varten kuvattua materiaalia. Kanerva Cederströmin *Sandarmohin suru* (2022) kuvaa Neuvosto-Karjalan historiaa, 1930-luvun vainovuosia Kansallisarkiston tutkijasalissa tehtyjen, vainoissa tapettujen sukulaisten haastattelujen avulla. Elokuva liittyy tavallaan Kansallisarkistossa käynnissä olevaan ”Suomalaiset Venäjällä 1917–1964” -tutkimushankkeeseen.

Ville Haapasalo teki 2010-luvun alussa useamman Venäjällä kuvatun, maata ja sen ihmisiä kuvaavan televisiosarjan, joista ensimmäinen oli *Venäjän halki 30 päivässä* (2010). Haapasalo muutti Pietariin opiskelemaan teatterikouluun 1991 Neuvostoliiton hajoamisen aikaan. Hän näytteli tarinan käynnistävää, ulkopuolista katsetta venäläisyyteen edustanutta pipopäistä suomalaishahmoa Aleksandr Rogožkinin komediassa *Metsästyksen kansallisia erikoisuuksia* (Osobennosti natsionalnoi ohoty 1995). Vuosikymmenensä klassikoksi noussut elokuva takasi hänelle maassa kulttimaineen ja lukuisasti muita elokuvarooleja. Hän on esiintynyt Venäjällä myös televisiossa, mutta hänen suomalaistuotantoisista Venäjä-sarjoistaan on vain *Venäjän halki 30 päivässä* näytetty vuonna 2013 valtiollisella Moja planeta -matkailu-, tiede- ja historiakanavalla.

Viime vaiheessa syntyivät sarjat *Kaukasia 30 päivässä* (2015) ja *Volga 30 päivässä* (2016). Edellisessä hän ihmettelee hotellin ikkunasta mm. uudelleen rakennettua Groznyita ja

jälkimmäisessä hän päivittelee tunnelman muuttumista ja ihmisten varautuneisuutta Venäjällä. Volga-sarjassa sattui myös lehtiin asti päätynyt tapaus, jossa ilmeisen pahantahtoisen oloinen ihminen tarjoaa hänelle myrkyllistä pontikkaa. Seuraavassa sarjassaan *Haapasalo goes lomalle* (2016) hänen suuntansa on Karibia. Vaikka viime vuosina hatsapurien myyjänä tunnetun Haapasalon voi kuvitella tarvinneen lomaa ennen kaikkea Venäjästä, toimi sarjan ohjaajana myös Venäjä-dokumentin saralla kunnostautunut Iris Olsson.

Kira Jääskeläinen kuvasi Tšukotkassa elokuvan *Tagikaks – olimme valaanpyytäjiä* (2012) paikalliseen alkuperäiskansaankuuluvista valaanpyytäjälajista. Hänen Moskovan Elokuvainstituutissa opiskellessaan tekemänsä lyhytdokumentti *Études* (2010) kuvasi päivää moskovalaisessa musiikkikoulussa. *Pohjankävijäin merkintöjä* (2019) puolestaan seuraa Sakari Pälsin sata vuotta aiemmin tekemää tutkimusmatkaa Tšukotkaan. Elokuvantekijät kulkevat alkuperäiskansa tšuktšien jäljelle jääneissä kylissä kuvaamassa ihmisiä. Pälsin Suomeen tuoma tieto palaa myös takaisin kuvauspaikoille, kun elokuvantekijät esittävät paikallisille asukkaille Pälsin aikanaan kuvaamaa materiaalia.

Dokumentaristit siis lopettivat pitkälti toimintansa ennen Venäjän tekemään Krimin miehitystä vuonna 2014. Kevyellä kalustolla liikkeellä oltaessa on nopeampi reagointi toki helpompaa. Sen sijaan fiktioelokuvien tekijöitä kävi maassa kuvaamassa jonkin verran aina koronapandemiaan alkuun asti (2020) ja liike-elämä alkoi vetäytyä kunnolla vasta Venäjän hyökättyä Ukrainaan keväällä 2022. Venäjältä on paennut Ukrainan sodan sytyttyä valtava määrä ihmisiä, monet naapurimaihin, joista moni on kuulunut Venäjän valtapiiriin ja aikoinaan jo imperiumiinkin.

Suomalaisten dokumentaristien pako Venäjältä tapahtui yli vuosikymmen sitten, mutta muuten se tapahtui samansuuntaisesti. Pirjo Honkasalo meni Japaniin ja teki elokuvan *ITO – Seitti – Kilvoittelijan päiväkirja* (2010), Arto Halonen Turkmenistanin tekemään elokuvaa *Pyhän kirjan varjo* (2007). Lapsuin ja Lehmuskallion näytelmäelokuva *Tsamo* (2015) sijoittuu tsaarinajan Venäjään kuuluneisiin Alaskaan ja Suomeen. Ville Haapasalo teki vielä yhden itää kuvaavan televisiosarjan *Altai 30 päivässä* (2017), jossa lähtee matkaan kyllä Venäjän puolelta, mutta päättyy pian Kazakstaniin ja Mongoliaan.

Esitellyt Venäjä-dokumentit eri muodoissaan voi nähdä suomalaisten tutkimusmatkailijoiden 1800-luvulla Venäjän eri puolille Suomen suuriruhtinaskunta-ajan kuluessa tekemien retkien ja niiden kirjallisten ja valokuvallisten kuvausten henkiseksi jatkumoksi. Turun akatemian mahtimies Henrik

Gabriel Porthan kirjoitti jo aikoinaan Suomen muinaishistorian kosketuskohdista Venäjän historiaan. Venäjän tiedeakatemia pyynnöstä huolimatta hän ei kuitenkaan ruotsinmielisenä rojalistina suostunut lähtemään sinne tutkimusmatkalle 1800-luvun alkuvuosina. Sen sijaan Anders Sjögren – Turun akatemian nuoremman polven kasvatti – matkusti Inkerinmaalle jo opiskeluaikoina ja muutti valmistuttuaan Pietariin 1819. Elokuussa 1823 Sjögren sai keisarilta Porthanille aikanaan ajatellun stipendin kahden vuoden tutkimusmatkaa varten. Matka kesti viisi vuotta ja vei Sjögrenin Uralille asti. Perässä itään menivät monet muut Matias Castrénista Toivo Lehtisaloon. Viimeisenä sinne meni Sakari Pälsi 1917, joka oli yhä matkallaan rajan sulkeuduttua vallankumouksen jälkeen. Hänellä oli mukanaan jo elokuvakamera.

Nyt tämä perinne näyttää olevan taas käytännössä katkolla – samaan tapaan kuin se oli suurimman osan neuvostoajastakin. Silti tärkein peruste ja syy suomalaisten Venäjä-kiinnostukselle – joka nousi esiin Pirjo Honkasalolta *Isskustvo kino* -lehden kysymykseen antamassaan vastauksessa – on pitkä yhteinen raja, joka tulevaisuudessakin periaatteessa mahdollistaa perinteen jatkumisen.

Lähteet

Kaikki linkit tarkastettu 30.8.2023

Elokuvat (valikoima)

Melancholian 3 huonetta. 2004. Tuotanto: Millennium Film Oy Ltd, Baabeli Ky. Ohjaus: Pirjo Honkasalo. Kuvaus: Pirjo Honkasalo. Musiikki: Sanna Salmenkallio. Leikkaus: Niels Pagh Andersen, Pirjo Honkasalo. Tuottajat: Kristiina Pervilä, Pirjo Honkasalo. Kesto: 110 min. Ensi-ilta: 08.10.2004.

Pavlovin koirat. 2006. Tuotanto: Art Films Production AFP Oy, Studio East-West. Ohjaus: Arto Halonen. Käsikirjoitus: Arto Halonen. Kuvaus: Vladimir Bashta, Arto Halonen, Dmitri Avrorin, Igor Tshernyshov. Leikkaus: Sanna Liinamaa. Tuottaja: Arto Halonen. Kesto: 70 min. Ensi-ilta: 24.02.2006.

Paanajärven Anni. 2006. Tuotanto: Ilokuva. Ohjaus: Lasse Naukkarinen. Käsikirjoitus: Lasse Naukkarinen, Markku Nieminen. Kuvaus: Lasse Naukkarinen. Musiikki: Carl-Johan Häggman. Leikkaus: Tuuli Kuittinen. Tuottaja: Lasse Naukkarinen. Kesto: 120 min. Ensi-ilta: 29.01.2006.

Sergei Verenseisauttaja. 2008. Tuotanto: Taiga Films Oy. Ohjaus: Juha Taskinen, Petteri Saario. Käsikirjoitus: Petteri Saario, Juha Taskinen. Kuvaus: Juha Taskinen, Petteri Saario. Musiikki: Perttu

Hietanen. Leikkaus: Juha Taskinen, Petteri Saario. Tuottaja: Petteri Saario. Kesto: 103 min. Ensi-ilta: 23.03.2008 YLE TV1.

Sukunsa viimeinen. 2010. Tuotanto: Illume Oy. Ohjaus: Anastasia Lapsui, Markku Lehmuskallio. Käsikirjoitus: Anastasia Lapsui. Kuvaus: Johannes Lehmuskallio. Lavastus: Gregori Anaguritshi, Irina Jevai, Nedko Serotetto, Irina Serotetto, Valeri Serotetto. Leikkaus: Juho Gartz. Tuottajat: Pertti Veijalainen, Jouko Aaltonen. Näyttelijät: Nadezhda Pyrerko, Aleksandra Okotetto, Anastasia Lapsui, Jevgeni Hudi. Kesto: 84 min. Ensi-ilta: 26.02.2010.

Russian Libertine – Venäjän vapain mies. 2012. Tuotanto: Kinocompany Oy. Ohjaus: Ari Matikainen. Käsikirjoitus: Ari Matikainen, Liisa Juntunen. Kuvaus: Hannu-Pekka Vitikainen. Musiikki: Janne Haavisto. Leikkaus: Harri Ylönen. Tuottajat: Liisa Juntunen, Ari Matikainen. Kesto: 80 min. Ensi-ilta: 11.05.2012.

Elokuva-arviot

Hongisto, Ilona. 2006. ”Kärsivällinen katse. Melancholian 3 huonetta.” *Film-O-Holic.com* 30.03.2006.

Mikkonen, Riina. 2004. ”Mistä on terroristit tehty? Melancholian 3 huonetta. *Film-O-Holic.com* 08.10.2004. <https://www.film-o-holic.com/arvostelut/melancholian-3-huonetta/>

Silén, Jarkko 2006. ”Torakoita ja porsaita. Pavlov’s Dogs.” *Film-O-Holic.com* 24.02.2006. <https://www.film-o-holic.com/arvostelut/pavlovs-dogs/>

Silén, Jarkko. 2010. ”Punaisen unen näkijä. Sukunsa viimeinen.” *Film-O-Holic.com* 26.02.2010. <https://www.film-o-holic.com/arvostelut/sukunsa-viimeinen/>

Tirronen, Lumi. 2012 ”Venäjä toisinajattelijan silmin. Russian Libertine – Venäjän vapain mies.” *Film-O-Holic.com* 11.05.2012. <https://www.film-o-holic.com/arvostelut/russian-libertine-venajan-vapain-mies/>

Kirjallisuus

Aaltonen, Jouko. 2014. *Dokumentaristi! Lasse Naukkarisen elokuvat ja niiden synty*. Aalto-yliopiston julkaisusarja. Helsinki: Aalto ARTS Books.

Aaltonen, Jouko. 2006. *Todellisuuden vangit vapauden valtakunnassa – Dokumenttielokuva ja sen tekoprosessi*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu, Like.

Ahonen, Kimmo, Janne Rosenqvist, Juha Rosenqvist & Päivi Valotie (toim). 2003. *Taju kankaalle: uutta suomalaista elokuvaa paikantamassa*. Turku: Kirja-Aurora.

Anderson, John. 2014. *Armoton kauneus. Pirjo Honkasalon elokuvataide*. Helsinki: Siltala.

Gessen, Masha. 2018. *Venäjä vailla tulevaisuutta. Yksinvaltiuden paluu*. Jyväskylä: Docendo.

Kahila, Janne. 2010. "Markku Lehmuskallio ja Sukunsa viimeinen." *Film-O-Holic.com* 26.02.2010. <https://www.film-o-holic.com/haastattelut/markku-lehmuskallio-sukunsa-viimeinen/>

Korhonen, Timo. 2012. *Hyvän reunalla. Dokumenttielokuva ja välittämisen etiikka*. Helsinki: Aalto ARTS Books.

Lapsui, Anastasia, Markku Lehmuskallio, Pekka Lehmuskallio & Kirsikka Moring. 2023. *Jäähyväiset tundralle: Siperian nenetsien matkassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Meriläinen, Pilvi. 2020. "Markku Lehmuskallio ja Anerca – elämän hengitys" *Film-O-Holic.com* 28.08.2020. <https://www.film-o-holic.com/haastattelut/markku-lehmuskallio-anerca-elaman-hengitys/>

Römpötti, Harri. 2018. *Sanokaa mitä näitte. Suomalaiset dokumenttielokuvan tekijät kertovat*. Helsinki: Art House.

Sementšuk, Svetlana. 2020. "Pirjo Honkasalo 'Ja ne ženštšina-geroinja, tštoby begat pod puljami'" *Iskusstvo kino* 22.02.2020. <https://kinoart.ru/interviews/ya-ne-zhenschina-geroinya-chtoby-begat-pod-pulyami>

Toiviainen, Sakari. 2009. *Kadonnutta paratiisia etsimässä. Markku Lehmuskallion ja Anastasia Lapsuin elokuvat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.